

Ustavnopravni modeli odnosa između države i crkava i verskih zajednica u Evropi

**Doc. dr Đurić
Vladimir**

*Panevropski univerzitet
„APEIRON“ Banja Luka,
Fakultet pravnih nauka*

Apstrakt: U evropskim zemljama nema jednoobraznog modela odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Modeli odnosa između države i crkava i verskih zajednica postoje u vidu odvojenosti države i crkava i verskih zajednica, saradnje između države i crkava i verskih zajednica i postojanje državnih crkava, ili dominantnih religija. Iako postoje različiti modeli tog odnosa, i uprkos činjenici da su različiti sistemi odnosa između države i crkava i verskih zajednica duboko ukorenjeni u istorijsko nasleđe, oni ni u kom slučaju nisu statični. Nakon analize pojedinih sistema, može se zaključiti da uprkos razlikama između pojedinih sistema, čini se da postoji određena mera konvergenције sistema odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Bez obzira o kom modelu odnosa je reč, država, u različitim vidovima, finansijski pomaže crkve i verske zajednice, omogućava, u određenoj meri, aktivnosti crkava i verskih zajednica u državnim institucijama, reguliše i pomaže izgradnju bogomolja, prihvata i tretira religiju u javnoj sferi i vodi dijalog sa crkvama i verskim zajednicama. Takav razvoj je sasvim razumljiv jer je religija deo javne sfere, a crkve i verske zajednice su na kraju krajeva od ovog sveta i deluju u ovom svetu. Na konvergenciju različitih modela odnosa između države i crkava i verskih zajednica u Evropi utiču poimanje uloge države kao jemstvenika ljudskih prava koja je samim tim i dužna da obezbedi uslove za njihovo ostvarivanje u javnoj sferi, jednakost

i zabrana diskriminacije, i načelno, nadnacionalne integracije. EU poštuje pravni status crkava i verskih zajednica koje one imaju po pravu država članica i održavaće otvoreni, transparentni i redovni dijalog sa crkvama i organizacijama čiji identitet uvažava prema nacionalnom pravu država članica. Za očekivati je da će proširivanje dijaloga dovesti i do saradnje i razvoja modela odnosa između EU/država članica i crkava i verskih zajednica koji će biti zasnovan na odvojenosti, ali i saradnji i državnoj pomoći.

Ključne reči: država, crkva, verske zajednice, odnos između države i crkve, ustav

Čovekova egzistencija neraskidivo je povezana sa religijom. Religija međutim ne predstavlja samo skup verovanja i njihovog individualnog manifestovanja i upražnjavanja. Ona prožima sve sfere života individue, utiče na poimanje slobode, ljubavi i odnosa prema drugim ljudima i kroz to određuje značenje života i smisao postojanja. Zbog toga, religija nije, i nikada ne može da bude, isključivo svedena na privatnost, niti je individualna. Sa druge strane, religija nije interesna, i stoga privremeno, povezivanje pojedinaca, ona ima svoj dublji i širi društveni kontekst, utiče na društveni sistem, na kulturu i civilizaciju, ali i nadživljava društveno-ekonomske sisteme. Zbog toga se može istaći da je religija javni činilac, deo javne sfere, zapravo činilac koji formira javni identitet u Evropi, kao i svuda u svetu.¹

Budući da je deo javne sfere, religija se neminovno susreće sa državom i njenim pravnim poretkom. U tom smislu, treba istaći da je istorija velikog broja pravnih institucija prožeta uticajem religije, ili predstavlja pokušaj njenog istiskivanja iz države i pravnog poretka. Od pitanja suvereniteta, do savremenih tema ljudskih prava, diskriminacije i koegzistencije i očuvanja različitosti u nadnacionalnim integracijama, ili multikulturnim društvima, religija i pravni poredak iznova se prepliću i međusobno određuju. I to na različitim nivoima i u različitim aspektima – kako u pogledu ostvarivanja individualne dimenzije slobode veroispovesti, tako i u smislu pravnog položaja crkava, verskih zajednica i drugih veroispovestnih udruženja kao izraza kolektivne dimenzije slobode veroispovesti, od opšteg modela odnosa, do pojedinosti tog odnosa u različitim „tačkama vezivanja“ religije i javnog poretka, poput državnih praznika, autonomnog pravnog poretka crkava i verskih zajednica, njegove primene i zaštite, obrazovnog sistema, javnog radiodifuznog servisa, upotrebe i zaštite religioznih simbola, bogoslužjenja na javnim mestima, izgradnje bogomolja, zakletvi javnih službenika, promocije i zaštite religioznog nasleđa, itd. Mnoga od tih pitanja regulišu ili autonomni pravni poredak crkava i verskih zajednica, ili državno crkveno pravo, odnosno eklezijastičko pravo shvaćeno kao pravna grana državnog pravnog poretka u koju spadaju norme koje regulišu odnose između države i crkava i verskih zajednica, kao i položaj crkava

1 G. Robbers, Legal Aspects of Religious Freedom, Opening Lecture, International Conference Legal Aspects of religious Freedom, Ljubljana, 2008.p.11

i verskih zajednica u pravnom poretku. Način i mera na koji je opšti odnos između države i crkve i verskih zajednica uređen ustavom, aktom samoodređenja pravnog poretka i ontološkog jedinstva društva, države i prava, predmet je ovog rada.

A) CRKVE I VERSKE ZAJEDNICE KAO IZRAZ KORPORATIVNE SLOBODE VEROISPOVESTI

Sloboda veroispovesti predstavlja jednu od osnovnih ljudskih sloboda. Budući da spada u lična prava i slobode, zapravo prava i slobode ispoljavanja ličnosti², sloboda veroispovesti bila je veoma rano proklamovana u pravnim aktima kojima su garantovana ljudska prava i slobode i, u tom smislu, pripada prvoj generaciji ljudskih prava i sloboda. Danas je u većini država ustavom potvrđena sloboda veroispovesti, pa i u onima državama u kojima postoji režim državne religije, ali u kojima se građanima priznaje pravo da pripadaju ili ne pripadaju državnoj religiji.³

Sloboda veroispovesti sadržana je i u nizu međunarodnih dokumenata posvećenih ljudskim pravima. U periodu od donošenja Univerzalne deklaracije o pravima čoveka 1948. odnosno od početka internacionalizacije ljudskih prava i sloboda, do Povelje o osnovnim pravima EU iz Nice 2000, širenje sadržaj slobode veroispovesti.⁴ Širenje sadržaja slobode veroispovesti vršeno je i državnim ustavima tako da u vezi sa slobodom veroispovesti neki ustavi sadrže i posebna prava, npr. pravo da se odbije vojna služba sa oružjem i pravo roditelja da deci osiguraju nastavu u skladu sa svojim verskim ubedenjima.⁵

Sloboda veroispovesti nije isključivo individualno pravo. Često se ona pogrešno svodi na tu individualnu komponentu.⁶ Prema karakteru subjekata koji je uživaju i načinu uživanja, sloboda veroispovesti je individualno pravo, ali i pravo koje se uživa u zajednici sa drugima⁷, odnosno ta sloboda podrazumeva i institucionalnu versku slobodu koju ponekad teorija čak naziva korporativna sloboda.⁸ Jednostavno rečeno - sloboda veroispovesti obuhvata dve stvari: slobodu javnog ispovedanja i vršenja vere, sa jedne strane, i slobodu stvaranja veroispovednih udruženja, sa druge strane.⁹ Kolektivna, ili korporativna sloboda veroispovesti, nije prosta agregacija individualnih interesa članova, nije totalitet individu-

2 P.Nikolić, Ustavno pravo, Beograd 1994. str.159

3 D.Stojanović, Ustavno pravo knj.1. Niš 2003.str.395

4 Članom 18. Univerzalne deklaracije predviđeno je da sloboda veroispovesti uključuje promenu vere ili ubedenja, kao i javno i privatno manifestovanje vere putem nastave, vršenja kulta i obavljanja obreda. Članom 9. st.1. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda predviđeno je da svako ima pravo na slobodu veroispovesti i da to pravo uključuje slobodu promene vere i slobodu javnog ili privatnog ispoljavanja vere ili uverenja molitvom, propovedi, običajima i obredom.

5 D.Stojanović, n.m.

6 S.Avramović, Crkva i država u savremenom pravu, Prilozi nastanku državno-crkvenog prava u Srbiji, Beograd 2007. str. 98

7 V.Dimitrijević, M.Paunović, Ljudska prava, Beograd, 1997.str.176

8 isto,n.m.

9 S.Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1995,str.509.

alnih sloboda, već je set prava, imuniteta, privilegija i nadležnosti religioz- nih udruženja i u tom smislu, predstavlja slobodu zajednice ljudi koji dele istu veru da se organizuju i uredе korporativni život u skladu sa svojim etičkim i ver- skim pravilima.¹⁰

Svi međunarodnopravni akti koji proklamuju slobodu veroispovesti i veći- na ustava predviđaju da se sloboda veroispovesti ispoljava pojedinačno, ili u zajednici sa drugima. Ispoljavanje slobode veroispovesti u zajednici sa drugima vodi autonomnom egzistiranju crkava i verskih zajednica i pravni je osnov obrazo- vanja novih crkava i verskih zajednica. Evropski sud za ljudska prava stoji na sta- novištu da se član 9. Konvencije koji garantuje slobodu veroispovesti mora tuma- čiti i u kontekstu člana 11. Konvencije koji garantuje slobodu udruživanja i štiti udruženja od neopravdanog mešanja države *jer verske zajednice tradicionalno postoje u vidu organizovanih struktura*. U toj perspektivi, prema shvatanju Suda, pravo vernika na slobodu veroispovesti koje obuhvata i pravo na ispoljavanje vere u zajednici sa drugima, obuhvata i očekivanje da će im biti dopušteno da se udru- žuju slobodno, bez proizvoljnog mešanja države,¹¹ *a pravo verskih zajednica na au- tonomno postojanje je u samom središtu garantovanja slobode veroispovesti*.¹²

Koliko je korporativna dimenzija slobode veroispovesti značajna svedoči i shva- tanje Suda prema kome ona ima izvesnu prednost nad individualnom slobodom vero- ispovesti. Tamo gde može da dođe do sukoba između pojedinačnog i kolektivnog as- pektu člana 9. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Sud stoji na stanovištu da je po pravilu poželjno razmotriti mogućnost može li da prevlada kolektivno, a ne pojedinačno ispoljavanje uverenja, zato što je „crkva organizovana verska zajednica koja se temelji na identičnim ili barem suštinski sličnim pogledima“ te je stoga „sama zaštićena u svom pravu na ispoljavanje vere, organizovanje i ispoljavanje molitve, propovedi, običaja i obreda, i slobodna je da postupa jednoobrazno i da nametne jednoobraznost u svim tim pitanjima.“¹³ Mnogi ustavi, uvažavajući poseban značaj i specifičnosti korporativne dimenzije slo- bode veroispovesti i polazeći od činjenice postojanja crkava i verskih zajednica pre njihovog donošenja, kao i potrebe da se pravno uredi odnos između države, sa jedne, i crkava i verskih zajednica, sa druge strane, sadrže odredbe o crkvama i verskim zajednicama. Zato je potrebno posebno i podrobno razmotriti položaj cr- kava i verskih zajednica u ustavnopravnim sistemu kroz sagledavanje uređivanja odnosa između države i crkava i verskih zajednica.

B) MODELI ODNOSA IZMEĐU DRŽAVE I CRKAVA I VERSKIH ZAJEDNICA U EVROPSKIM ZEMLJAMA

10 L. Bloß, European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process, Jean Monnet Working Paper 13/03, r.28

11 Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova, br. 45701/99 st.118

12 Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas v. Austria br. 40825/98 st. 78-79; Hasan and Chaush v. Bulgaria br.30985/96 st.49

13 Dž.Murdok, Sloboda misli, savesti i veroispovesti, Vodič za primenu člana 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Beograd 2008. str. 31. sa pozivom na *Xv. the United Kingdom*, (1981) DR 22, str. 27

Iako sve države članice EU garantuju slobodu veroispovesti, u evropskim zemljama nema jednoobraznog modela odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Modeli odnosa između države i crkava i verskih zajednica mogu da se odrede u širokom luku, od relativno striktnosti odvojenosti države i crkava i verskih zajednica, ali bez izostanka veza i podrške, do postojanja državnih crkava, ili dominantnih religija. Treći model, između dva izložena, polazi od obostrane nezavisnosti crkve i države, ali priznaje da one u isto vreme obavljaju mnoštvo zajedničkih zadataka ¹⁴Iako nema jednoobraznog modela odnosa između države i crkava i verskih zajednica, niti unifikovanog državnog crkvenog prava, nesumnjivo je da u državno eklezijastičko pravo država članica Evropske Unije ima značajan uticaj na pravo te nadnacionalne integracije i *vice-versa*. Sagledavanje modela tih odnosa koji postoje u evropskim državama treba da obuhvati države različite društveno-istorijskog nasleđa i religiozne pripadnosti stanovništva, kao i različitim ustavnim rešenja o osnovnim pitanjima određenja države, državnog uređenja i sistema vlasti.

B.1. Odnos između države i crkve u Francuskoj

U Francuskoj, odnos između države i crkava i verskih zajednica, kao i pravni status crkava i verskih zajednica u velikoj meri zavisi od istorije. U zemlji katoličke tradicije i nasleđa, Velika buržoaska revolucija unela je ogromne promene u odnos između države i crkava i verskih zajednica i utrla put postepenom stvaranju sekularne države. Deklaracija o pravima čoveka i građanina od 26. avgusta 1789 proklamuje slobodu veroispovesti (čl. 10), dok prvi Ustav od 1791. garantuje slobodu verskog obreda.¹⁵ Tokom 19. veka, četiri priznate religije i crkve i verske zajednice koje su im pripadale (Katolička, Reformatorska, Crkva Augsburškog veroispovedanja i Jevrejska zajednica) imale su određene, a posebno finansijske, prednosti, ali su bile pod stal-

14 G.R.Robberson, State and Church in the European Union, in G.Robberson (ed.), State and Church in the European Union, 2005.p.578

15 Razvoj zakonodavstva tokom Revolucije odslikava njen tok. U doba Revolucije, nakon Deklaracije o pravima čoveka i građanina donesena je Uredba od 2. novembra 1789. kojom je izvršena nacionalizacija imovine sveštenstva, za uzvrat, država se obavezala da nadoknadi troškove crkve i njihovog održavanja. Jednostranim aktom države poznatim kao Civilni ustav sveštenstva od 12. jula 1790. regulisan je status sveštenika i organizacija praktikovanja katoličke vere koja je bila potčinjena državi i smatrana javnom službom. U periodu jakobinskog terora (maj 1793-jul 1794) usvojena je i sprovedena politika sistemske dehistijanizacije. Od 1795. uspostavlja se režim razdvajanja crkve i države, a država ne obezbeđuje plate i prostor, niti priznaje sveštenike. Napoleon je obnovio verske mir, odnosno unapredio odnos između francuske države i Katoličke crkve potpisivanjem Konkordata 15. jula 1801. Konkordat je upotpunjen Organski članovima (77 članova), jednostranim aktom francuske vlade koji nikada nije prihvaćena od strane Rima, ali je objavljen u isto vreme kada Konkordat (Zakon od 18. žerminala godine desete). Taj zakon su primenjivale mnoge vlade tokom 19. veka i njime je dozvoljeno civilnim vlastima da vrše strogu kontrolu nad sveštenicima. Ovom zakonu, Napoleon je dodao 44 člana koji se odnose na protestantske crkve podvrgnuvši ih merama kontrole uporedivim sa onima koje su se odnosile na Katoličku crkvu. Položaj judaizma je bio regulisan u tri dekreta od 1808.

nim nadzorom državnih organa. Uopšte uzev, tokom devetnaestog veka u Francuskoj, pravni položaj crkava i verskih zajednica bio je prvorazredno političko pitanje. Nakon preuzimanja vlasti od strane republikanaca 1879/1880. doneseni su zakoni, od kojih su mnogi i danas na snazi, kojima su u različitim oblastima društvenog života predviđena antikerikalna rešenja. Katoličkoj crkvi takva zakonska rešenja nisu bila prihvatljiva, pa su odnosi između Francuske i Svete Stoline bili veoma loši. Nakon prekida diplomatskih odnosa (1904.) u Francuskoj je 1905. donesen Zakon koji je još uvek važeći i kojim je predviđena odvojenost države od crkava i verskih zajednica.

Zakon od 1905. predstavlja osnovni pravni akt kojim je, uz Ustav od 1958. regulisan odnos između države i crkava i verskih zajednica u Francuskoj.¹⁶ Ustav od 1958. propisuje u članu 2. da je Francuska, između ostalog, laička država koja poštuje sva verska ubeđenja. Zakon od 1905. u svoja prva dva člana stavlja u prvi plan osnovne principe odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Prvim članom predviđeno je da Republika osigurava slobodu savesti i da garantuje slobodno vršenje religije koje podleže samo ograničenjima koja su, u interesu javnog reda, navedena u zakonu. Članom 2. tog Zakona, predviđeno je da Republika ne priznaje, ne osniva, niti subvencionise bilo koje religije, ali da u javne budžete ipak mogu da budu uključeni troškovi za verske službe namenjeni osiguranju slobodnog vršenja verskih aktivnosti u javnim ustanovama kao što su srednje škole, fakulteti, koledži, starački domovi, ustanove azila i zatvori. Na koji način se još uvek važeće odredbe Zakona od 1905. tumače u kontekstu ustavnog određenja Francuske kao laičke države i šta je uopšte smisao i sadržina ustavnog pojma laiciteta?

Osnovna načela koja je Zakon od 1905. postavio u svojim prvim članovima znače da Francuska Republika garantuje slobodu javnog vršenja verskih obreda, ali da od tog doba okončava poredak postojanja „priznatih crkava“, tako da nijedna religija ne prima državno ustanovljenje, a crkve i verske zajednice prestaju da budu javne institucije i postaju deo privatnog sektora.¹⁷ Iako nisu javne institucije, niti ih država utemeljuje, u čemu se zapravo ogleda neutralnost države spram njih, crkve i verske zajednice podvrgnute su u francuskom pravu nizu posebnih pravila. Ta pravila se ne odnose na status crkava i verskih zajednica, već pre na institucije i tela koja su značajna za rad crkava i verskih zajednica. Zapravo, francusko zakonodavstvo ne tretira uvek crkve i verske zajednice kao institucije privatnog prava, već predviđa različite oblike udruživanja posredstvom kojih crkve i verske zajednice mogu da imaju pristup pravnom statusu koji

16 Načelno, Zakon se primenjuje na čitavoj teritoriji Francuske, izuzev u regiji Alzas-Lorena u kojoj se primenjuje Konkordat i Napoleonov zakon iz 1802. jer je taj deo teritorije u doba donošenja Zakona iz 1905. bio pod nemačkom upravom do 1918. kada su se lokalni lideri i stanovništvo izjasnili za *status quo* u verskim pitanjima i pitanjima odnosa crkve sa javnim vlastima.

17 B.Basdevant-Gaudemet, State and Church in France, in G.Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.p.160

odgovara njihovim specifičnim verskim potrebama i po kome mogu da ostvare poreske olakšice i javno finansiranje pojedinih aktivnosti.

Prvi od takvih oblika su verska udruženja (*associations cultuelles*) koja se obrazuju prema Zakonu od 1905. Član 4. tog Zakona predviđa osnivanje takvih udruženja koja mogu da dobiju imovinu bivših javnih crkvenih ustanova koje su prethodno bile ukinute. Kao i svako drugo udruženje i verska udruženja podležu pravilima Zakona iz 1901. koji reguliše udruženja, ali prema članu 19. Zakona iz 1905. mora da budu obrazovana «isključivo u svrhu crkve». U nekim teorijskim radovima istaknuto je da je smisao rešenja iz 1905. bio da Zakon predviđanje distanciranja države od crkve, dozvoljavajući građanima da formiraju udruženja koja će biti posrednici između države i religije.¹⁸ Za takva udruženja Zakon predviđa da izvori finansiranja uvek mora da potiču od verujućih, izuzev sredstava za popravku spomenika koji se ne smatraju zabranjenim subvencijama države. Ova udruženja su tokom istorije imala koristi od raznih poreskih olakšica. Takav oblik organizovanja prihvatili su protestanti i Jevreji.

Iako član 4. Zakona propisuje da ovakva udruženja mora da budu u skladu sa opštim organizacionim pravilima religije ispred koje su organizovana, što je trebalo da omogući da Katolička crkva zadrži svoj autoritet, ona nije organizovala ovakva udruženja. Da bi se popunila praznina nastala izbegavanjem Katoličke crkve da se uključi u primenu Zakona, 1907. donesen je zakon kojim je predviđeno da verske obrede mogu javno da vrše dotadašnja udruženja osnovana prema odredbama Zakona iz 1901. kao i da se verska služba može u pravnom smislu vršiti na zborovima sazvanim po individualnoj inicijativi prema odredbama Zakona iz 1881. koji reguliše javne skupove. Katolička crkva je međutim odbila i takve mogućnosti. Nakon Prvog svetskog rata i unapređenja odnosa između Francuske i Svete Stolice, postignut je sporazum prema kome Katolička crkva u Francuskoj može da osnuje eparhijska udruženja (*associations diocésaines*). Suština takvih udruženja koja se osnivaju počev od 1924. je da se ona mogu smatrati verskim udruženjima sa specijalnim statusom. Specijalni status za koji je Državni savet smatrao da je u skladu sa francuskim pravom, podrazumeva da takva udruženja deluju pod vlašću biskupa, u zajednici sa Svetom Stolicom i u saglasnosti sa njenim uređenjem.

Ukoliko se sagledaju sva, još uvek važeća rešenja, u Francuskoj se može razlikovati postojanje više kategorija i oblika udruživanja koja su značajna za pravni položaj crkava i verskih zajednica – verska udruženja po Zakonu iz 1905, obična udruženja čiji je rad regulisan Zakonom iz 1901. ali koja mogu da vrše verske obrede prema Zakonu iz 1907, obična udruženja koja nemaju religiozne ciljeve, ali deluju pri crkvi i imaju obrazovne i kulturne ciljeve i eparhijska udruženja. Dosledno izvedeno, razlikovanje između ovih oblika koje predstavlja posebno istorijsko

18 J.R.Bowen, Why the French Don't Like Headscarves, 2007.p.27

nasleđe Francuske, ima svoje posledice po njihova prava i status, a time donekle i po odnose sa državom, naročito u finansijskoj sferi. Naime, na osnovu Zakona iz 1905. građevine protestantskih crkava i Jevrejske zajednice dodeljene su relevantnim verskim udruženjima, dok su, sa druge strane, nepokretnosti u vlasništvu Katoličke crkve Zakonom iz 1907. prenesene na državu, dok su nakon 1924. vlasnici novopodignutih katoličkih bogomolja postala odgovarajuća katolička eparhijska udruženja. Država može da bude garant zajmova koje za izgradnju bogomolja uzimaju verska ili eparhijska udruženja, a preduzeća i pojedinci kojima je poreskim zakonodavstvom dozvoljeno da posvete, do određene granice, donacije za rad organizacijama koje služe u javnom interesu to mogu da učine i crkvama i verskim zajednicama, jer Državni savet stoji na stanovištu da se donacije za rad organizacija u javnom interesu odnose i na *associations cultuelles* u pogledu sredstava posvećenih izgradnji i održavanju crkvenih građevina, kao i određenih radova filantropske, obrazovne, socijalne ili porodične prirode.¹⁹

Izložena ustavna i zakonska rešenja, iako predviđaju različite oblike udruživanja, počivaju na načelu laiciteta koji, po mnogim autorima, podrazumeva neutralnost i toleranciju, kao i obavezu države da ne pravi nikakvu razliku između pojedinih verskih ubeđenja i ne interveniše u unutrašnja pitanja verskih ustanova. Sa druge strane, polazeći od slobode veroispovesti koja određuje obavezu države da svakome osigura mogućnost da prisustvuje obredima svoje crkve i bude poučen o uverenjima izabrane religije, pojedini autori zaključuju da neutralnost države spram religije može da bude samo *pozitivna neutralnost koja izražava savremenu doktrinu francuskog laïcité*.²⁰ U Francuskoj preovladava novo shvatanje uloge države prema kome se zahteva stalna intervencija države da bi se stvorili uslovi za javno vršenje službe svih religija.²¹ Originalno shvatanje laiciteta bilo je zapravo striktna odvojenost države od crkava i verskih zajednica, ali se takvo shvatanje odvojenosti može smatrati varkom, ako se imaju u vidu modaliteti tretiranja religije u javnoj sferi.²² Uostalom, izloženi član 2. Zakona iz 1905. jasno predviđa obavljanje verskih aktivnosti u javnim ustanovama, a po važećim rešenjima takve aktivnosti sprovode se u javnim bolnicama,²³ zatvorima,²⁴ vojsci,²⁵ itd. Međutim, pitanje tretiranja religije u javnoj sferi, a samim tim i značenja laiciteta i domašaja odvojenosti države od crkava i verskih zajednica nije većito rešeno. U novijoj ustavnoj

19 B.Basdevant-Gaudemet, n.d.r.179

20 isto.r.161

21 isto, n.m.

22 M.Adrian, France, the Veil and Religious Freedom, Religion, State and Society, Vol.37/4, 2009.p.347

23 U bolnicama kapelani bivaju angažovani od strane uprave bolnice, na zahtev bolesnika. Kapelani mora da dobiju odobrenje od crkve ili verske zajednice kojoj pripadaju, zaključuju sporazum sa upravom bolnice, primaju platu, dužni su da poštuju bolnička pravila i nalaze se u sistemu socijalne zaštite jer su socijalno osigurani – videti B.Basdevant-Gaudemet, n.d.r.180

24 U zatvorima, duhovnu pomoć osuđenim i pritvorenim licima pružaju kapelani koje imenuje ministar pravde, nakon konsultacija sa religioznim vlastima. Zatvorski kapelani nemaju posebno zaključene ugovore, ali imaju status nepostavljenih javnih službenika i nalaze se u sistemu socijalne zaštite – isto, n.m.

25 Iako postojanje vojnih kapelana nije predviđeno Zakonom iz 1905, Državni savet je smatrao da izostanak izričitih odredbi ne sprečava uspostavljanje takve službe. U praksi, postoje vojni kapelani katoličke, protestantske i jevrejske veroispovesti – isto, n.m

istoriji Francuske to pitanje je ponovo pokrenuto povodom nošenja feredže u obra- zovnim institucijama. Tim povodom nekadašnji predsednik Ž.Širak obrazovao je posebnu državnu Komisiju čiji je zadatak bio da sačini izveštaj o primeni princi- pa laiciteta (tzv. Stazijeva komisija nazvana po njenom predsedniku). Polazeći od stava da se kontekst za razvoj pojma laiciteta pomerio od vremena kada je Katolička crkva smatrana neprijateljem republikanskih ideja, do vremena pojačane imigra- cije i raznolikog društva čije postojanje nameće potrebu ponovnog ocenjivanja kon- cepta laiciteta, Stazijeva komisija je preporučila državnim vlastima da se pitanje nošenja religioznih simbola i verskih manifestacija u školama reguliše poseb- nim zakonom. Samo nekoliko meseci od izveštaja Stazijeve komisije, 2004. usvojen je zakon kojim se zabranjuje nošenje razmetljivih religioznih simbola²⁶ u školama (ali ne i na univerzitetima!!!), što je izazvalo različite stavove i u relevantnim naučnim radovima²⁷. Novije političke i stručne rasprave u Francuskoj posvećene su konceptu „pozitivnog laiciteta“ za koji se zalaže predsednik Sarkozy i „laicitetu dogovora“ koji sugerišu njegovi protivnici.²⁸

B.2.Odnos između države i crkve u Grčkoj

Dugo vremena Grčka je bila jedina država članica EZ/EU sa dominantno pravoslavnom većinom stanovništva. Kao i u drugim državama, odnos između države i crkve u Grčkoj rezultat je posebnog istorijskog razvoja. Naime, od sticanja nezavi- snosti 1831.u Grčkoj je započelo razvijanje posebnog modela odnosa između države i crkve koji je rezultirao postojanjem snažnih veza između države i Pravoslavne crkve.²⁹ Važeći grčki Ustav od 1975.prihvata takav model.

Ustav određuje u članu 3. položaj Pravoslavne crkve i njen odnos sa državom. Prema st.1. tog člana Ustava, dogma Pravoslavne crkve je *preovlađujuća vera*, Grčka pravoslavna crkva je u neraskidivom jedinstvu sa Vaseljenskom patrijaršijom u Carigradu i sa svim ostalim Pravoslavnim crkvama i ona je samoupravna i autoke- falna, a njom upravlja Sveti Sinod. Takva rešenja, kao što je istaknuto, nisu bila novina u grčkom ustavnopravnom sistemu – u različitim formama postojala su i u ranijim ustavima. Pravno značenje ustavnog određenja prema kome je dogma Pravo- slavne crkve preovlađujuća vera nije promenjeno i po mnogim autorima i grčkom

26 Ministarstvo prosvete je preciziralo da se taj pojam odnosi na feredže, turbane i velike krstove.

27 Zakonom se predviđa obaveza školskih vlasti da pre vođenja disciplinskog postupka obavezno obave razgovor sa roditeljima – videti detaljnije M.Adrian,,n.d..

28 O novijem razvoju u Fraljcuskoj političkoj javnosti videti u G.Ercolesi, I.Hägg, A Note on Recent Developments in France, in F. Beaufurt, I.Hägg, P.Schie (eds.), Separation of Church and State in Europe, 2008. p.118-119.

29 Velike sile su 1831. odlučile da Grčka bude monarhija pod vlašću bavarskog princa Otoa.Budući da je on bio maloletan u to vreme, vlast je vršilo tročlano Namesništvo koje je 1833. izdalo de- kret o odnosima između države i crkve. Kasnijim Dekretom o nezavisnosti Grčke crkve od 4.avgusta 1833. državna vlast je utvrđena jedinom zakonodavnom vlašću, a crkva je podređena monarhu koji je proklamovao njenog poglavara. Počevši od Ustava od 1844. svi kasniji grčki ustavi doneseni 1864,1911,1927. i 1952. sadržavali su odredbu prema kojoj crkvena administrativna pitanja mogu da budu regulisana državnim zakonom.

zakonodavstvu znači da je Pravoslavno hrišćanstvo zvanična vera Grčke države, da crkva koja oličava tu veru ima svoj poseban pravni status pravnog lica po javnom pravu i da je država tretira sa posebnom pažnjom i na povoljan način kojim nisu obuhvaćene ostale religije.³⁰ Poseban tretman koji država pruža Grčkoj pravoslavnoj crkvi nije usmeren prema individuama i stoga je, prema nekim autorima u skladu sa načelom jednakosti (u protivnom takav tretman bi značio diskriminaciju grčkih građana na osnovu veroispovesti), načelno je povoljan, što znači da nije usmeren protiv drugih religija i njihovog verovanja.³¹

Budući da je dogma Pravoslavne crkve preovlađujuća vera, u ustavnopravnom sistemu Grčke postoji mnoštvo primera povezanosti i prožetosti državnog i autonomnog crkvenog prava. Najpre, u Grčkoj postoji doktrina da Sveti kanoni imaju ustavnu važnost, ali se Crkva, teolozi, pravnici i sudska i upravna praksa razlikuju u shvatanju da li svi kanoni imaju ustavnu važnost.³² Poseban vid prožetosti pravnih poredaka i organske povezanosti države i Pravoslavne crkve oličen je u nadležnosti Državnog saveta Grčke koji je upravni sud da ocenjuje sve akte Crkve koji imaju upravni karakter. Prožetost države i Pravoslavne crkve postoji u oblasti obrazovanja. Verska nastava u osnovnim i srednjim školama organizuje se prema dogmi Pravoslavne crkve, a veroučitelji se smatraju nosiocima javne službe za koju primaju platu od države, dok je njihovo imenovanje i silabus predmeta pod kontrolom Crkve. Na univerzitetima u Solunu i Atini postoje teološki fakulteti. Država finansira preovlađujuću veru, ali u Grčkoj nema crkvenog poreza, već se finansiranje vrši direktnim i indirektnim subvencijama, kao i državnim platama i penzijama za sveštenstvo, osiguranjem monaha i raznim poreskim olakšicama. Sveštenici koji služe u bolnicama primaju platu od lokalnih samouprava, ili uprave bolnica, dok je sveštenicima u vojsci i policijskim snagama priznat oficirski položaj prema kom primaju platu i penziju.³³

Sloboda veroispovesti je u Grčkoj svakome zajamčena članom 13. Ustava. Prema stavu 1. tog člana, garantuje se sloboda savesti, dok st.2. izričito garantuje slobodu vršenja verskih obreda poznatih religija. Ustavno određenje slobode veroispovesti i ustavnopravnog položaja Pravoslavne crkve nametalo je u praksi nekoliko pitanja. Naime, budući da je sloboda veroispovesti svakome zajamčena, u velikom broju slučajeva postavilo se pitanje ispoljavanja i poštovanja slobode veroispovesti nepravoslavnih, kao i pravnog položaja drugih crkava i verskih zajednica.

Iako je Pravoslavna vera preovlađujuća u Grčkoj, a Pravoslavna crkva u dominantnom položaju, određene povlastice uživaju i ostale crkve i verske zajednice. Najpre, stavom 3. člana 13. Ustava predviđeno je da će sveštenstvo ostalih poznatih religija biti podvrgnuto istoj državnoj superviziji i imati iste obaveze, kao

30 C.Papastathis, State and Church in Greece, in G.Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.p.117

31 isto, r.118

32 Različita shvatanja odnose se na pitanje da li ustavnu važnost imaju samo kanoni koji regulišu administrativna pitanja, ili i kanoni koji su posvećeni dogmatskim pitanjima vere.

33 C.Papastathis, n.d. r.130

i sveštenstvo preovlađujuće vere. Katolička crkva i protestantske crkve imale su donekle status pravnog lica javnog prava i određena ovlašćenja koja su vršila, zajedno sa Pravoslavnom crkvom, spadala su u kategoriju javnopravnih ovlašćenja – primera radi, sve do 1982. priznavao se brak sklopljen pred odgovarajućim crkvenim vlastima, što se odnosilo na sve crkve i verske zajednice. U Grčkoj su monasi svih veroispovesti oslobođeni služenja vojnog roka, od poreza su u Grčkoj oslobođene sve crkve i verske zajednice, a nepokretnosti u vlasništvu manastira ne mogu da budu predmet prinudnog izvršenja, što se odnosi kako na pravoslavne, tako i na katoličke manastire. Deca koja ne pripadaju Pravoslavnoj veri nisu dužna da pohađaju nastavu veronauke, a država je nadležna za škole muslimanske manjine u Zapadnoj Trakiji. Svaka denominacija može da ima svoje verske škole.

Ipak, i pored protezanja određenih povlastica na druge veroispovesti i crkve i verske zajednice, dominantan položaj Pravoslavne crkve bio je i još uvek je vidljiv u mnogim oblastima društvenog života. Dugo vremena, sve do 1988. Državni savet Grčke je stajao na stanovištu da u osnovnim školama mogu da predaju samo pravoslavni, budući da se nastava odvija u skladu sa pravoslavnim učenjima. i da se kao veroučitelji ne mogu zapošljavati lica koja nisu pravoslavne vere. Podizanje svih bogomolja, uključujući i bogomolje drugih veroispovesti, podleže dozvoli Ministarstva prosvete i vera koje u postupku odobrenja pribavlja saglasnost mesnog episkopa Pravoslavne crkve. Državni savet stao je na stanovište da se saglasnost u postupku izdavanja dozvole može tumačiti samo kao preporuka.³⁴ Prozelitizam je u Grčkoj krivično delo koje je u jednom vremenskom periodu (prema Ustavu od 1952.) smatrano instrumentom zaštite Pravoslavne crkve, ali se danas smatra zaštitom i drugih denominacija.³⁵

Pravni status drugih crkava i verskih zajednica nije uređen jedinstvenim zakonom i one imaju različit pravni status. Trećim Londonskim protokolom od 1830. kojima je uređen status nezavisne Grčke, a za koji se smatra da je još uvek na snazi, određeno je da će se na Katoličku veru odnositi sloboda uživanja i javnog vršenja verskih obreda, da će imovina koja pripada Katoličkoj crkvi biti garantovana, kao i da će biskupima Katoličke crkve biti zadržan i garantovan integritet njihove funkcije, prava i privilegija koji su uživali za vreme zaštite koju im je pružala Francuska. Evangelistička crkva podpada pod režim udruženja prema privatnom pravu i njoj se u neujednačenoj praksi nadležnih državnih organa priznaje «moralni subjektivitet po privatnom pravu». Pravni status jevrejskih zajednica regulisan je u nekoliko zakona i njima se, načelno posmatrano, priznaje status «moralnih lica javnog prava» - jevrejska opština obrazuje se predsedničkim dekretom u mestima gde ima više od pet jevrejskih porodica, a predsednički dekretom se postavlja i rabin koji je na čelu svake verske zajednice. Muslimani su podeljeni u tri distrikta na čijem su čelu muftije koje imenuje ministar prosvete i vera.³⁶

34 U praksi Ministarstvo ne izdaje dozvolu u slučaju da je mišljenje episkopa negativno, ali se zainteresovane stranke, sa uspehom, obraćaju Državnom savetu – videti C.Papastathis, n.d. r.125

35 isto, n.m.

36 isto, r.136

B.3. Odnos između države i crkve u Nemačkoj

U Nemačkoj, kao u mnogim drugim evropskim zemljama, odnos između države i crkava i verskih zajednica imao je složeni razvitak koji je rezultirao postojećim ustavnim regulisanjem tog odnosa. Duboke podele u doba Reformacije odrazile su se na versku strukturu stanovništva, a podele koje su do stvaranja zajedničke države 1871. bile prisutne među nemačkim državama imale su i svoje versko utemeljenje. Čak i posle ujedinjenja 1871. u Nemačkoj je bilo versko-političkih trvenja između protestantske vlade i Katoličke crkve.³⁷

Vajmarski ustav od 1919. ustanovio je odvojenost države i crkve i izričito propisao u članu 137. st.1. da ne postoji državna crkva., U stavu 2. istog člana, Ustav je zajamčio slobodu obrazovanja verskih udruženja koja, prema stavu 3. organizuju i administriraju svoje poslove nezavisno, u okviru zakona koji važi za sve i imenuje svoje zvaničnike bez učešća države i civilnog društva. Međutim, formalno od- bacivanje postojanja državne crkve nije značilo i istovetnost statusa svih crkava i verskih zajednica. Iako je predvideo da pravni subjektivitet stiču po opštim odredbama građanskog prava, Vajmarski ustav je polazeći od zatečenog stanja, u stavu

5. člana 137. propisao da će verske zajednice zadržati status korporativnih lica po javnom pravu (pravnih lica javnog prava) ako su, i u meri u kojoj su, taj status uživale u prošlosti, dok je za ostale verske zajednice predviđeno da će im ista prava, odnosno pravni status pravnih lica javnog prava, biti priznat na njihov zahtev, ako njihov ustav, odnosno uređenje i broj članova predstavljaju garantiju stalnosti. Za crkve i verske zajednice koje imaju status pravnih lica javnog prava, Ustav je predvideo da imaju pravo da naplate porez u skladu sa zakonima federal- nih jedinica. Inače, izložene odredbe nisu bile jedine norme kojima je Vajmarski ustav uređivao pravni položaj crkava i verskih zajednica. Članom 138. predviđeno je da će pravo verskih udruženja na državnu pomoć, na osnovu zakona, ugovora ili po drugom pravnom osnovu, biti regulisano zakonima federalnih jedinica, na osnovu načela koja će odrediti Rajh. Istim članom garantovana su prava na imovinu i druga prava verskih udruženja u pogledu njihovih institucija, ustanova i društvenih dobara koja služe bogoslužjenju, obrazovanju i dobrotvornoj delatnosti. U skladu sa odnosima između države i javnog poretka, sa jedne, i crkava i verskih zajednica i slobode religije, sa druge strane, Ustav je regulisao i da će nedelja i praznici priznati od strane države biti zaštićeni zakonom kao neradni dani i dani duhovnog prosvetavanja. Do mere do koje postoji potreba za verskom službom i pastoralnom negom u vojsci, u bolnicama, u zatvorima ili u drugim javnim institucijama, Ustav je dozvolio verskim udruženjima da izvode verske akte, ali bez prisile bilo koje vrste. Ustav je sadržavao i odredbe o individualnoj slobodi veroispovesti. Naime,

37 Protestantska Pruska smatrala je obrazovanje katoličke političke stranke Das Zentrum (Centar) u 1871. kao pretnju. Katolička crkva bila je podvrgnuta raznim ograničenjima. Sve katoličke škole u Pruskoj bile su pod državnom kontrolom u 1872. a od 1873 do 1875 suspendovane su sve državne subvencije Katoličkoj crkvi. Nesporazumi između države i Katoličke crkve i razlike u tretmanu crkava prevaziđene su tokom osamdesetih godina 19. Veka kada država počinje da razvija skladne odnose sa obe velike crkve.

članom 136. Ustava, predviđeno je da građanska i politička prava neće zavisiti, niti biti ograničena vršenjem verske slobode, da niko nije dužan da obelodani svoja verska uverenja, kao i da vlasti nemaju pravo na uvid u pripadnost nekog lica verskim zajednicama, osim u meri u kojoj prava i dužnosti zavise od toga, ili ako tako zahteva statistički popis predviđen zakonom. Poslednji stav 4. člana 136. propisivao je da niko ne može da bude prisiljen da izvodi bilo koji verski akt ili ceremoniju, da učestvuje u verskim svečanostima, niti da koristi religioznu formu zakletve.

Osnovni zakon od 1949 garantuje kao jedno od osnovnih prava pravo verske slobode, odnosno slobodu verovanja, slobodu savesti, slobodu religioznih i filozofskih ubeđenja (član 4. st.1), kao i pravo svakoga da upražnjava svoju religiju bez ometanja (član 4. st.2). U pogledu odnosa između države i crkava i verskih zajednica, kao i u pogledu njihovog pravnog statusa, nemački ustav u svemu usvaja rešenja sadržana u Vajmarskom ustavu. Član 140 Osnovnog zakona propisuje da su izloženi članovi 136. 137. 138. 139 i 141. bivšeg Vajmarskog ustava integralni deo Osnovnog zakona. Na koji način se u bogatoj nemačkoj literaturi posvećenoj državnom crkvenom pravu i u praksi Saveznog ustavnog suda tumače izložene ustavne odredbe kojima je regulisan odnos između države i crkava i verskih zajednica?

Autori koji su svoje naučne radove posvetili pitanjima odnosa između države i crkava i verskih zajednica, stoje na stanovištu da nemački Osnovni zakon postavlja sistem prema kome postoji odvojenost, podela, crkava i verskih zajednica od država, ali i da je istovremeno ustavno osigurana forma saradnje između dve institucije zarad potreba ljudi, tako da se nemački model može okarakterisati kao srednji pristup, između postojanja državne crkve i striktno odvojenosti.³⁸ Takav, „srednji“ pristup, ne objašnjava se samo uz pomoć određenja prema kome u Nemačkoj ne postoji državna crkva, niti odvojenost u smislu laicizma, već se ističe da je reč o formi saradnje čija sadržina mogu da budu, i u suštini jesu, različiti tipovi državne pomoći, ali koja postavlja brijeru uvođenju poretka državne crkve u pravnu strukturu i zabranjuje privilegije specifičnim denominacijama.³⁹ Savezni ustavni sud stoji na stanovištu da je ustavni model odnosa između države i crkava i verskih zajednica „hromno odvajanje“⁴⁰

Model kooperativne odvojenosti između države i crkava i verskih zajednica počiva u SR Nemačkoj na tri osnovna načela - načelu, neutralnosti, tolerancije i pariteta.⁴¹ Načelo neutralnosti predstavlja zahtev državi da se ne identifikuje ni sa jednom religijom, da posebno ne nagnje ni jednoj religiji, niti da bilo koju

38 G.Robbers, State and Church in Germany, in G.Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.p.80

39 E.L.Barnstedt, Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, Germany, in Legal Aspects of Religious Freedom, International Conference Legal Aspects of religious Freedom, Ljubljana, 2008.p.103

40 BVerfGE 42, 312 (331)

41 G.Robbers,n.m.

religiju ili ideologiju smatra tačnom.⁴² U svojoj znamenitoj odluci poznatoj kao „Odluka o raspeću“ kojom je neustavnim utvrdio bavarski zakon prema kome je isticanje raspeća u učionicama bilo obavezno, Savezni ustavni sud stao je na stano- vište da neutralnost ne sprečava državu da promovise crkve i religije ili ide- ološke asocijacije, ili da saraduje sa njima, ali da to ne sme da vodi *identifika- ciji sa posebnom verskom zajednicom*.⁴³ Budući da načelo neutralnosti podrazume- va tretiranje ideoloških institucija na istim osnovama sa religioznom, religi- ozne institucije, u prvom redu crkve i verske zajednice, ne smeju da budu stavljene u nepovoljniji položaj u odnosu na druge društvene grupe, što dosledno izvedeno, zabranjuje i državne odluke u korist ateizma. Stoga, zaključuju pojedini autori, na- utralnost države znači, više nego bilo šta drugo, da državi nije dozvoljeno da interveniše u stvarima crkava i verskih zajednica, a što i sledi iz člana 137. st.3. bivšeg Vajmarskog ustava koji je preuzet članom 140. Osnovnog zakona, odnosno znači i pravo na samoodređenje crkava i verskih zajednica.⁴⁴ Samoodređenje se pr- venstveno odnosi na versko samoodređenje, na pravo crkava i verskih zajednica da samostalno odrede svoj verski identitet. Načelo tolerancije obavezuje državu ne samo da bude nepristrasna spram različitih religioznih pogleda, već i da odr- žava sferu pozitivnog uvažavanja što ostavlja prostor za sve religiozne potrebe društva.⁴⁵ Načelo tolerancije je Savezni ustavni sud direktno povezao sa načelom neutralnosti istakavši u Odluci o raspeću da država može da garantuje mirnu koezistenciju samo ukoliko sama održava neutralnost u pitanjima vere.⁴⁶ Načelo pariteta se u nemačkoj pravnoj nauci tumači kao jednako tretiranje svih verskih zajednica, ali se ističe da kroz ustavnu diferencijaciju pravnog statusa crkava i verskih zajednica, postoji posebna vrsta stepenastog pariteta koja pruža adekvat- ni osnov za tretiranje različitih društvenih fenomena.⁴⁷ Drugim rečima, pari- tet, po Osnovnom zakonu, nije instrument egalizacije crkava i verskih zajednica.⁴⁸

Izložene odredbe Ustava i modaliteti saradnje države i crkava i verskih zajednica razradene su u zakonima koji su nakon stupanja na snagu Osnovnog zakona doneseni na nivou federalnih jedinica, ali i konkordatima i specifičnim ugo- vorima između države, odnosno federalnih jedinica i crkava i verskih zajednica. Osim načelnih ustavnih odredbi, suštinski element za regulisanje odnosa između nemačke države i Katoličke crkve je Konkordat iz 1933.koji je po svojoj pravnoj prirodi međunarodni ugovor, dok su ugovori sa Evangeličkom crkvom i dijacezama Katoličke crkve sui generis pravni instituti koji se tretiraju slično kao i među- narodni ugovori jer država ugovorena prava crkava i verskih zajednica ne može unilateralno da menja čime se jača položaj crkava i verskih zajednica spram dr- žave, ali u okvirima zakona koji važi za sve. Takvim ugovorima između države i crkava i verskih zajednica regulišu se pitanja saradnje države i klera, aranž-

42 isto,n.m.

43 BVerfGE 93, 1 (17)

44 G.Robbers,n.m.

45 isto,n.m.

46 BVerfGE 93, 1 (16)

47 G.Robbers,n.m.

48 A.F.Campenhausen, Der heutige Verfassungsstaat und die Religion, in Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, I Band, 1994. S. 76

mani za versko obrazovanje u javnim školama, vojno sveštenstvo i ostala pitanja delovanja crkava i verskih zajednica u javnoj sferi.

Budući da Osnovni zakon, kao i odgovarajući zakoni i sporazumi između države i crkava i verskih zajednica koji razrađuju njegove odredbe i osnovna načela odnosa između države i crkava i verskih zajednica, određuju mogućnost, meru i način državnog finansiranja crkava i verskih zajednica, državnog intervenisanja u verska pitanja, kao i intervenisanja crkava i verskih zajednica u državne institucije, za sagledavanje odnosa između države i crkava i verskih zajednica u SR Nemačkoj posebno treba razmotriti pitanje državnog „priznanja“ crkava i verskih zajednica. Kao što je istaknuto, neutralnost države znači i pravo na samoodređenje crkava i verskih zajednica, pri čemu se samoodređenje prvenstveno odnosi na versko samoodređenje. Budući da Osnovni zakon, zapravo jedna od odredbi Vajmarskog ustava koje on prihvata, predviđa da će crkvama i verskim zajednicama koje nemaju status pravnog lica javnog prava takav pravni status biti priznat na njihov zahtev, ako njihov ustav, odnosno uređenje i broj članova, predstavljaju garanciju stalnosti, postavlja se pitanje da li javne vlasti imaju široko polje procene izloženih ustavnih uslova. U odluci u slučaju verske zajednice Jehovinih svedoka koja je zahtevala priznanje statusa pravnog lica javnog prava, Savezni ustavni sud je precizirao te uslove. Sud je stao na stanovište da uslovi ustavne strukture i stalnosti podrazumevaju ne samo pravni akt kojim je ta struktura uređena, već da treba da bude shvaćeni kao opšte aktuelno stanje crkve ili verske zajednice i određeni broj članova. Štaviše, Sud je smatrao da nepisani uslov priznavanja statusa pravnog lica javnog prava leži u lojalnosti koju crkva ili verska zajednica treba da ima prema pravnom poretku. Takva lojalnost ogleda se u postupanju u skladu sa zakonom, naročito prilikom vršenja suverenih prava koja su crkvama ili verskim zajednicama priznata tim statusom (pravo naplate crkvenog poreza), kao i u osiguranju da postupanje crkve ili verske zajednice neće ugroziti osnovne principe sadržane u članu 79. st.3. Ustava, osnovna prava trećih lica, pravnu državu i demokratiju.⁴⁹

B.4. Odnos između države i crkve u Španiji

Španija je tradicionalno bila konfesionalna država. Iako su hrišćanstvo, islam i judaizam vekovima bili prisutni na Iberijskom poluostrvu, španska država je svoje ujedinjenje 1492. započela vojnom pobedom nad islamskim snagama i proterivanjem Jevreja. Katoličanstvo je bilo državna religija, a Španija vekovima katolička monarhija. Katolička vera nije imala status državne religije samo tokom republikanskog oblika vladavine prema ustavima od 1873. i 1931. Politika sekularizma koju je republikanska vlada vodila tridesetih godina 20. veka bila je

49 BVerfGE 102,370(384 – 394). Povodom odbijanja priznavanja statusa pravnog lica javnog prava zbog izbegavanja Jehovinih svedoka da glasaju, Sud je stao na stanovište da takvo izbegavanje nije dokaz neloyalnosti pravnom poretku. Postavljanje tog uslova grupi nije zahtev Osnovnog zakona, a zahtevalo nešto od jedne grupe, a ne i od ostalih, je kršenje obaveze države da pruži jednaki tretman.

– videti o odluci u E.J.Eberle, German Religious Freedoms: The Movement Towards Protection of Minorities, Annual of German & European Law vol.II/III,2006,p.17, kao i u E.L.Barnstedt,n.d.r.106

povod za pokušaj državnog udara i početak građansko rata u kome je vojska istupila sa pozicija odbrane katoličkog jedinstva. Nakon krvavog građanskog rata (1936-1939) general Franko je uspostavio lični režim čija je odlika, između ostalog, bila da su Katoličkoj crkvi vraćene stare privilegije sa statusom državne crkve i religije.

Važeći španski ustav od 1978. donesen nakon diktature označava prekretnicu u španskoj istoriji i uspostavlja politički sistem ustavne demokratije. Jedna od odlika ustava je i novi model odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Španski ustav zapravo u ovoj sferi počiva na četiri osnovna načela: slobodi veroispovesti, načelu sekularizma (nekonfesionalnog karaktera države), jednakosti i zabrane diskriminacije i saradnje između države i crkava i verskih zajednica.⁵⁰

Slobodu veroispovesti španski ustav garantuje i odnos između države i crkava i verskih zajednica reguliše u članu 16. Stavom 1. tog člana ustava zajamčena je sloboda ideologije, religije i verskih obreda individua i zajednica, bez ograničenja njihovog izražavanja, osim onoga koje je neophodno da bi se održao javni poredak zaštićen zakonom. Ustav u izloženom stavu jasno ističe individualnu i korporativnu dimenziju slobode veroispovesti, a Ustavni sud Španije, iako ističe da su osnovna prava individualna, u svojoj praksi jasno stoji na stanovištu da se mora priznati da slobodu veroispovesti ne mogu da vrše isključivo individue, već i grupe i organizacije čiji je cilj da štite određene osnovne vrednosti te slobode.

⁵⁰Polazeći od člana 1. st.1. Ustava prema kome je Španija demokratska i socijalna država podvrgnuta vladavini prava koja, kao više vrednosti svog pravnog poretka, štiti slobodu, pravdu, jednakost i politički pluralizam, Ustavni sud Španije je stao na stanovište da sloboda veroispovesti spada u superiorne vrednosti pravnog poretka.⁵² Stavom 2. istog člana ustava predviđeno je da niko ne može da bude prisiljen da se izjašnjava o svojoj religiji, uverenjima i ideologiji. Stavom 3. člana

16. Ustava predviđeno je da nijedna religija neće imati državni karakter, a da će javne vlasti uzimati u obzir sva verska uverenja i da će prema tome održavati odgovarajuću saradnju sa Katoličkom crkvom i ostalim konfesijama. Kako se može okarakterisati opšti model odnosa između države i crkava i verskih zajednica u Španiji?

U pojedinim radovima posvećenim pitanju odnosa između države i crkava i verskih zajednica u Španiji zapaža se da se izloženo ustavno određenje može interpretirati kao stidljiva deklaracija sekularizma. Naime, određenje prema kome nijedna religija nema državni karakter nije sadržano u osnovnim odredbama ustava, što bi možda bilo prikladnije funkciji te odredbe jer se u tom delu izražavaju ontološki aspekti države, već u odeljku o osnovnim pravima, a i jezički posmatrano, u izloženoj odredbi se izbegava upotreba reči «država» u smislu subjekta koji zauzima odgovarajuće mesto spram religije.⁵³ Član 16. st.3. španskog

⁵⁰ Osnovna načela autori istovetno određuju na osnovu ustavnih odredbi - videti J.G.Oliva, Religious Freedom in Transition: Spain, Religion, State and Society, Vol.36/3, 2008.p.273; L.Bloß,n.d.r.31

⁵¹ STC 64/1988 FJ 1 J.G.Oliva, n.d.r.280

⁵² STC 130/1991 FJ 4.navedeno prema J. G.Oliva, n.d.r.274

⁵³ J.Fereiro, State-Religion Relations in Spain : Legal and Constitutional Framework in Legal Aspects of Reli-

ustava kojim je regulisan odnos između države i crkava i verskih zajednica postavljen je na dva načela koja imaju prirodnu tendenciju kontradikcije. Reč je o načelu sekularizma i načelu kooperacije koja su ustavnim imperativom postavljena u kohabitaciju, tako da se čini da je ustav suštinu sekularizma adaptirao zahtevima kooperacije.⁵⁴ Otuda je jasno da se španski ustavni sistem odnosa između države i crkava i verskih zajednica ne može okarakterisati kao sistem državne crkve, niti je ustav odabrao model odvojenosti u strogom smislu te reči.⁵⁵ Naime, ustavni koncept sekularizma, odnosno nekonfesionalnog karaktera države počiva na dva osnovna stuba – odvojenosti države i crkve i neutralnosti države spram religioznog faktora. Odvojenost ima dvosmerno značenje: pod njom se podrazumeva zabrana mešanja države u verska pitanja, ali i nemešanje denominacija u stvari od državnog značaja.⁵⁶ Ustavni sud je u pogledu odvojenosti stao na stanovište da ona ne može biti kakav vid konfuzije između javnih vlasti i religioznih tela jer je

«ustavotvorac istakao da religiozna tela nikada ne treba da idu preko svojih sopstevnih ciljeva funkcionisanja, pošto oni nikada ne mogu biti jednaki onima koje ima država» iz čega je izveo zaključak da država i crkve i verske zajednice «nikada ne mogu da imaju isti pravni položaj».⁵⁷ Neutralnost prema shvatanju Ustavnog suda znači da država nije kompetentna u pitanjima vere i da stoga ne može da ceni legitimnost verskih uverenja.⁵⁸ Saradnja države sa crkvama i verskim zajednicama, prema Ustavu, počiva na dve obaveze države – da uzme u obzir verska uverenja stanovništva i održava postojeću saradnju sa Katoličkom crkvom i drugim denominacijama. Na koji način je na osnovu izložene ustavne odredbe člana 16. st.3. regulisan pravni položaj crkava i verskih zajednica i kako su izložene opšte karakteristike španskog modela razrađene u odgovarajućim pravnim aktima?

Najpre, treba istaći da prema mnogim shvatanjima spominjanje Katoličke crkve u Ustavu, samo po sebi, nema praktične pravne posledice, ali izražava njen istorijski i sociološki značaj u španskoj državi. Pravni položaj Katoličke crkve posebno je regulisan posredstvom pet sporazuma sa Svetom Stolicom koji zajedno čine Konkordat i imaju status međunarodnih ugovora. Uopšte uzev, španski eklezijastički pravni sistem regulisan je aktima koji imaju piramidalnu strukturu, a sporazumi sa Svetom Stolicom, posredstvom kojih Katolička crkva dobija najviše prava, nalaze se u toj strukturi odmah ispod ustava. Njima slede sporazumi koje je država zaključila, odnosno koje može da zaključi sa određenim crkvama i verskim zajednicama, a na kraju je režim ustanovljen Organskim zakonom o verskoj slobodi. Takva piramidalna struktura odražava hijerarhijski pravni poredak.⁵⁹

Zakon o verskoj slobodi iz 1980. predviđa da crkve i verske zajednice stiču pravni subjektivitet upisom u odgovarajući registar. Ta odredba se međutim ne od-

gious Freedom, International Conference Legal Aspects of Religious Freedom, Ljubljana, 2008.p.460

54 isto,r.459,460

55 I.C.Ibán, State and Church in Spain in G.Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.p.145; J.G.Oliva, n.d.r.276

56 J.Fereiro,n.d.r.461

57 STC 340/1993 FJ 4 navedeno prema J.G.Oliva, n.d.r.276

58 STC 46/2001 FJ 8 navedeno prema J.Fereiro,n.d.r.462

59 I.C.Ibán,n.d.r.146

nosi na Katolički crkvu koja nije upisana u registar jer je njen pravni status od- reden međunarodnim ugovorima.⁶⁰ Zakon opredeljuje šta se zahteva za registraciju, a članom 6. propisuje da će registrovane crkve i verske zajednice biti potpuno nezavisne i da mogu da donose sopstvena organizaciona i interna pravila, kao i da mogu da osnivaju udruženja, fondacije i institucije, u skladu sa zakonom. Članom

7. st.1. Zakon razrađuje i opredeljuje ustavni model saradnje propisujući da država, uzimajući u obzir religiozna uverenja koja postoje u španskom društvu, može da zaključi sporazume o saradnji sa crkvama i verskim zajednicama koje su upisane u registar, ako to opravdava njihov čuveni uticaj koji u društvu imaju prema pod- ručju, ili broju sledbenika. Takvi sporazumi podležu potvrđivanju Parlamenta koje se vrši u formi zakona i stoga su drugačije pravne prirode od međunarodnih ugovora, jer mogu da budu izmenjeni unilateralnim aktom Parlamenta.⁶¹ Sporazumi su 1992. zaključeni sa Savezom jevrejskih opština, Savezom evangeličkih verskih zajednica i Islamskom komisijom Španije i načelno su iste sadržine.

Navedeni izvori prava propisuju različita prava pojedinih crkava i verskih zajednica u okviru formalne odvojenosti države i crkve. Saradnja koju ustav pro- pisuje još uvek je najizraženija između države i Katoličke crkve U sferi obrazov- vanja veronauka se u javnim obrazovnim institucijama odvija kao opcioni predmet, ali samo prema katoličkoj doktrini, dok se za decu koja je ne pohađaju predviđa drugi opcioni predmet. Veroučitelje postavlja Katolička crkva, a plaća država. Sporazumi sa ostalim crkvama i verskim zajednicama predviđaju mogućnost da se veronauka po njihovom kurikulumu i o trošku države odvija u obrazovnim insti- tucijama koje osniva država, ili u privatnim obrazovnim institucijama koje fi- nansijski pomaže država,⁶² ali samo ukoliko za takav vid nastave postoji najmanje deset učenika. Ostale crkve i verske zajednice mogu da osnivaju privatne obrazov- ne institucije, koje država može finansijski da pomaže. Izvesnih razlika u po- ložaju crkava i verskih zajednica i mešanja državne i crkvene strukture ima u sferi finansiranja. Jednim od sporazuma koje je država zaključila sa Katoličkom crkvom predviđeno je da će se umesto direktne državne budžetske pomoći omogućiti poreskim obveznicama da deo poreza na prihod usmere na Katoličku crkvu. Godi- ne 1987. izmenama poreskih zakona predviđeno je da 0,5% poreza na prihod porski obveznik može da poveri Katoličkoj crkvi, ili državnom budžetu namenjenom fi- nansiranju socijalnih i kulturnih potreba. Druge crkve i verske zajednice koje imaju zaključene sporazume sa državom ne mogu da budu finansirane iz poreza, ali, kao i Katolička crkva, mogu da uživaju poreske olakšice. Iako nijedna religija ne može da ima status državne, ipak je u pojedinim javnim ustanovama omoguće- no vršenje verskih aktivnosti. Za vernike katoličke veroispovedi predviđeno je da u vojsci deluju vojni sveštenici koje određuje i kojima upravlja vojni bis-

60 Unutrašnje organizacione i teritorijalne jedinice Katoličke crkve stiču pravni subjektivitet na različite načine – primera radi dijezeze parohije stiču pravni subjektivitet prostom noti- fikacijom državi.,

61 J.G.Oliva, n.d.r.278

62 U Španiji postoji mogućnost da država čak i u celini finansira rad privatne obrazovne usta- nove, ali samo ukoliko je u takvim ustanovama obrazovanje besplatno, uslovi upisa slični kao i u ustanovama koje osniva javna vlast i ukoliko je omoućeno da roditelji i zaposleni participiraju u upravljanju.

kup imenovan saglasnošću Crkve i države. Vojni sveštenici se plaćaju iz javnih fondova. Vojska proslavlja izvesne katoličke verske praznike, ili uzima učešće u njima. Ustavni sud Španije je povodom odbijanja vojnika drugih veroispovesti da učestvuju u takvim obredima i manifestacijama stao na stanovište da član 16. st.3. Ustava ne sprečava vojsku da proslavlja verske praznike, ili da uzme učešća u njima, ali je istakao da vojnici drugih veroispovesti treba da budu izostavljeni iz takvih aktivnosti.⁶³ Za vernike koji nisu katoličke veroispovesti u vojci verska služba i pomoć predviđeni su sporazumima iz 1992. i Kraljevskim dekretom o voj- nim snagama, ali ne podrazumevaju plaćene sveštenike koji imaju obavezu da deluju. Verske aktivnosti mogu da se obavljaju i u zatvorima od strane kapelana koje ime- nuje nadležni katolički biskup i koji za svoj rad primaju nadokandu od države. Za one koji nisu katolici, predviđeno je samo pravo pristupa. Suštinski istovetan sistem predviđen je i u javnim bolnicama.⁶⁴

V) ODNOS IZMEĐU EU I CRKAVA I VERSKIH ZAJEDNICA

Osnivački ugovori evropskih zajednica nisu predviđali bilo kakvu ingeren- ciju zajednica u pogledu religije i položaja crkava i verskih zajednica, što je i razumljivo imajući u vidu samu prirodu tih zajednica. Stvaranje Evropske Unije 1992. i koncept njena tri stuba takođe nisu podrazumevali bilo kakav vid re- gulisanja odnosa između Unije i crkava i verskih zajednica. U katalogu ciljeva Unije nije bilo spomena religije i crkava i verskih zajednica. Ipak, u primarnom pravu EU, do donošenja Amsterdamskog ugovora, bilo je i izvesnih odredbi koje su zadržane i do današnjih dana i koje imaju značaj za odnos između prava EU i prava država čla- nica u ovoj sferi. Reč je o odredbama prema kojima EU poštuje *nacionalni* identitet država članica i osnovna prava koja su garantovana Evropskom konvencijom za zaš- titu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Izložene odredbe Mاستrihtskog sporazuma značile su da EU poštuje model odnosa između države i crkava i verskih zajednica, kao i religiozni identitet i subjektivitet crkava i verskih zajednica, kroz meru u kojoj, i način na koji, religija i crkve i verske zajednice čine nacionalni identi- tet država članica, a u kontekstu poštovanja slobode veroispovesti koja je garanto- vana Evropskom konvencijom. To je bilo jasno i na osnovu toga što je Deklaracijom 11. uz Amsterdamski ugovor bilo istaknuto da *EU poštuje status koji crkve i verska udruženja i zajednice imaju po nacionalnom pravu*, iako Amsterdamskim ugovorom Uniji nisu bile poverene nadležnosti da reguliše pitanja odnosa države i crkava i verskih zajednica. Deklaracija nije bila pravno obavezujuća, ali je smatrana zna- čajnom za tumačenje Ugovora i držalo se da stoji u bliskoj vezi sa članom kojim se garantuje da Unija poštuje nacionalni identitet država članica, jer se u izvesnoj meri njom naglašavala ideja da osnovna struktura državnog prava država članica o crkvama i verskim zajednicama može da bude svrstana pod nacionalni identitet država članica.⁶⁵ U vreme neposredno posle Mاستrihta nemački autori su stajali na stanovištu da se suštinski strukturalni princip poštovanja nacionalnog identi-

63 STC 177/1996 FJ 10 navedeno prema J.G.Oliva, n.d.r.277

64 I.C.Ibán,n.d.r.153

65 H.M. Heinig, Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses, German Law Journal, Vol. 08 No. 06/2007, r.570

teta vezuje za načelo saradnje države i crkve.⁶⁶ Ipak, izloženi član Ugovora prven- stveno je služio interesu održavanja nacionalne raznolikosti u jedinstvu, dok je zaštita religije samo slučajno sledila iz nacionalne posebnosti.⁶⁷

Amsterdamski ugovor iz 1997. predvideo je proširenje nadležnosti Unije da zabrani diskriminaciju i na osnovu religije ili uverenja, što je razrađeno nizom akata sekundarnog prava.

Dalji razvoj evropskog prava označilo je donošenje Povelje osnovnih prava EU. Povelja u članu 10. propisuje da svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. To pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu sva- koga da sam, ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno ispoljava svoju veru ili uverenje, službom, propovedanjem, obredom i običajima. Članom 21. st.1. Povelje predviđeno je da će svaka diskriminacija, između ostalog na osnovu religije i uve- renja, biti zabranjena.

Regulisanje pitanja položaja crkava i verskih zajednica u primarnom pravu EU posebno je došlo do izražaja u diskusijama u vezi sa Ustavnim ugovorom, kao i vezi sa Lisabonskim ugovorom. U raspravama u vezi sa Ustavnim ugovorom isticani su predlozi, podržani od strane verskih lidera, naročito pape, da se u preambuli teksta izričito navedu hrišćanstvo i Bog. Ipak, u preambuli Lisabonskog ugovora izostavljeno je spominjanje hrišćanstva i Boga, ali je zato izričito navedeno da se inspiracija za zaključenje ugovora izvodi iz kulturnog, religioznog i humanis- tičkog nasleđa Evrope iz kojih su se razvile univerzalne vrednosti nepovredivih i neotuđivih prava ljudskog bića, slobode, demokratije, jednakosti i vladavine prava. Član 17. st.1. propisuje da Unija poštuje i ne prejudicira status crkava i verskih udruženja i zajednica po pravu država članica. Stavom 2. istog člana pre- čišćenog teksta Ugovora, predviđeno je da Unija jednako poštuje po nacionalnom pravu status filozofskih i nekonfesionalnih organizacija. Prema stavu 3. istog člana, Unija će, prepoznavajući njihov identitet i specifičan doprinos, održa- vati otvoreni, transparentan i redovan dijalog sa tim crkvama i organizacijama.

U relevantnim naučnim radovima jasno se razaznaju osnovna načela «evrop- skog religioznog prava» (“EU-Religionsrechtes”) koja čine:

1. Poštovanje pravnog statusa verskih zajednica po pravu država članica;
2. Verska sloboda i pravo verskog udruživanja na samoodređenju;
3. Zabrana diskriminacije prema veroispovesti, i
4. Održavanje otvorenog i transparentnog dijaloga EU sa crkvama i verskim zajednicama.⁶⁸

Postoje i shvatanja da „evropsko pravo o religiji“ (*european law on religion*) predstavlja posebnu granu evropskog prava koja počiva na osam osnovnih načela od

66 G. Robbers, *Europarecht und Kirchenrecht, Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutsch- land*, 1994.S.323

67 H.M. Heinig, *n.d.*, r.571

68 A. V. Campenhausen, H. De Wall, *n.d.*S.367

kojih neka Lisabonski ugovor donekle izričito sumira (ali ne propisuje izvorno), kao što su načelo značaja religije, načelo supsidijarnosti u religioznim stvarima, načelo saradnje koja se odvija posredstvom dijaloga, načelo verske slobode i načelo religiozne jednakosti (nediskriminacije), dok se ostala osnovna načela, načelo autonomije verskih organizacija, načelo specijalne zaštite i načelo religioznih privilegija mogu izvesti iz ostalih izvora „evropskog prava o religiji“.⁶⁹ Uopšte uzev, u izvore „evropskog prava o religiji“, osim formalnih evropskih izvora u koje se svrstavaju primarno i sekundarno pravo, kao i jurisprudencija, ubrajaju se opšti principi zajednički pravima država članica u ovoj oblasti, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i možda sami propisi „religioznih tradicija“.⁷⁰

Izložena načela evropskog prava o religiji, zapravo pravnog okvira i za odnos između države i crkava i verskih zajednica, izazvala su u relevantnim naučnim radovima različita tumačenja. Sa jedne strane, ističe se da EU Lisabonskim ugovorom ostaje privržena načelu neutralnosti i supsidijarnosti u pitanjima odnosa zemalja članica i crkava i verskih zajednica i da evropska neutralnost u pogledu statusa crkava i verskih zajednica, odnosno poštovanje pravnog statusa verskih zajednica po pravu država članica, znači da Unija smatra kako je ovo pitanje od izuzetne važnosti za državu članicu i da iz raznih istorijskih razloga nema potrebe da se nacionalna zakonodavstva usklađuju na evropskom nivou u neki zajednički evropski model odnosa prema crkvama i verskim zajednicama.⁷¹ Sa druge strane, zastupa se stanovište da iako je ugovorna odredba prema kojoj Unija poštuje i ne preudicira status crkava i verskih udruženja i zajednica po pravu država članica jednodušno protumačena kao izraz načela supsidijarnosti u religioznim stvarima, tako da je regulisanje religije prvenstveno stvar država članica i njihovog zakonodavstva, ipak moguće tu odredbu jezički tumačiti tako da ona ne priznaje, niti štiti, nadležnost država članica da stvore svoj sopstveni opšti sistem prava o religiji, budući da ona samo štiti prava država članica da odrede pravnu poziciju verskih organizacija.⁷²

Izostanak izričitih nadležnosti za regulisanje odnosa sa crkvama i verskim zajednicama koji vodi poštovanju statusa crkava i verskih zajednica po pravu država članica, sa jedne, i jednaki tretman, odnosno zabrana diskriminacije po osnovu religije koji vodi makar i ograničenom određivanju obima primene,⁷³ sa dru-

69 N.Doe, Towards a “Common Law” on Religion in European Union, Religion, State & Society vol.37, 1/2 2009., p.147, 158

70 isto, r.147

71 H.Špehar, Lisabonski ugovor i odnosi Evropske unije prema religijskim zajednicama, Izazovi evropskih integracija, 8/2010. str.78

72 N.Doe, n.d.r.149

73 Direktivom 2004/83 o minimalnim standardima za određivanje i status državljana trećih država ili lica bez državljanstva kao izbeglica ili kao lica kojima je potrebna međunarodna zaštita određuje se da „pojam religije posebno uključuje održavanje teističkih, neteističkih i ateističkih uverenja, učešće ili uzdržavanje od učešća u formalnim, privatnim ili javnim, obredima, bilo samostalno ili u zajednici sa drugima, druge religiozne akte ili izraze gledišta (shvatanja), ili forme ličnog ili zajedničkog ponašanja koje je zasnovano na religioznim ubeđenjima ili njima naloženo“.

ge strane, neminovno su rezultirali neophodnošću dijaloga EU sa crkvama i verskim zajednicama. Institucionalizaciji dijaloga između EU i crkava i verskih zajednica, kao posebno načelo «evropskog religioznog prava» izazvalo je zapravo i najviše različitih tumačenja. Autori koji smatraju da Lisabonski ugovor reafirmiše evropsku neutralnost, odnosno da iz raznih istorijskih razloga nema potrebe da se nacionalna zakonodavstva usklađuju na evropskom nivou u neki zajednički evropski model odnosa prema crkvama i verskim zajednicama, smatraju da nakon institucionalizacije dijaloga između EU i crkava i verskih zajednica, ipak može biti reči o zajedničkom evropskom modelu odnosa prema crkvama i verskim zajednicama koji se može označiti kao „pluralna laičnost“, ili „eurolaičnost“, a koji osigurava dovoljan nivo neutralnosti i društvene angažovanosti na evropskom nivou.⁷⁴ Sa druge strane, pojedini autori stoje na stanovištu da će naloženim dijalogom sa crkvama i verskim zajednicama, kao i pozivanjem na religiozno nasleđe u Preambuli, Ugovor imati efekat ojačavanja obaveze poštovanja različitosti država članica što je u izvesnom smislu u suprotnosti sa neutralnošću EU jer je obaveza poštovanja različitosti država članica istovremeno i inherentno odbacivanje striktno laičke orijentacije EU, budući da samo u tom smislu evropsko pravo može da uzme dovoljno u obzir ne-laičku tradiciju pojedinih država članica.⁷⁵ Postoje međutim i shvatanja prema kojima laičnost (laïcité) zasnovana na slobodi misli, savesti i veroispovesti, jednakim pravima i dužnostima građana bez obzira na njihovu versku pripadnost i poštovanju autonomije države i religija, u različitim formama i u različitim stepenu, postoji zapravo u svim evropskim državama i da je suštinski povezana sa priznavanjem veroispovesti kao osnovnim modelom evropske laičnosti.⁷⁶ Polazeći od izloženog poimanja laičnosti ističe se da se Lisabonski ugovor odredbom prema kojoj će Unija, prepoznajući identitet i specifičan doprinos crkava, održavati otvoreni, transparentan i redovan dijalog sa njima, postavlja u perspektivu zajedničku većini država članica koja se može označiti kao laičnost priznanja, laičnost koja priznaje, na zvaničnoj osnovi, javnu ulogu crkava u demokratskom životu društva.⁷⁷ Pravo EZ dakle deli zajedničke karakteristike sa tzv. kooperativnim modelom odnosa između države i crkava i verskih zajednica.⁷⁸ Proširivanje predviđenog dijaloga samo može da dovede do saradnje i razvoja modela odnosa između EU/država članica i crkava i verskih zajednica koji će biti zasnovan na odvojenosti, ali i saradnji i državnoj pomoći.

ZAKLJUČAK

Sloboda veroispovesti predstavlja jednu od osnovnih ljudskih sloboda, koja se uživa i ispoljava samostalno, ili u zajednici ljudi. Uživanje i ispoljavanje slobode veroispovesti u grupi pravni je osnov nastanka i autonomnog egzistiranja crkava

74 H.Špehar, n.d, str. 79. i 80.

75 H.M. Heinig, n.d., r.575

76 J.P.Willaime, European Integration, Laïcité and Religion, Religion, State & Society vol.37, 1/2 2009. p.26,27

77 isto, r.31

78 N.Doe, n.d.r.157

va i verskih zajednica. U institucionalnoj formi, odnos između religije i prava izražava se posredstvom ustavnopravnog uređenja odnosa između države, sa jedne, i crkava i verskih zajednica, sa druge strane. U analiziranim državama Evrope, mnoge pravne institucije i čitav sistem državnopravnog regulisanja odnosa između države i crkava i verskih zajednica duboko su ukorenjeni u kulturno i istorijsko nasleđe proteklih vekova. Iako postoje različiti modeli tog odnosa, i uprkos činjenici da su različiti sistemi odnosa između države i crkava i verskih zajednica duboko ukorenjeni u istorijsko nasleđe, oni ni u kom slučaju nisu statični. Oni se menjaju, kako u okviru iste države, a ponekad čak i u okviru istog ustavnopravnog poretka, tako i u kontekstu nadnacionalnih integracija. Francuski laicitet se sve više smatra pozitivnom neutralnošću koja podrazumeva i pojedine vidove državne pomoći crkvama i verskim zajednicama. U mnogim državama u kojima postoji model saradnje razvijaju se novi vidovi saradnje posredstvom javnopravnih ugovora između države i crkava i verskih zajednica kojima se reguliše niz pitanja tog odnosa i unapređuje položaj manjinskih crkava i verskih zajednica. U sistemima u kojima postoji državna religija niz povlastica se proširuje i na religije i crkve i verske zajednice koje nemaju državni karakter. Štaviše, uprkos razlikama između pojedinih sistema, čini se da postoji određena mera konvergencije sistema odnosa između države i crkava i verskih zajednica. Bez obzira o kom modelu odnosa je reč, država, u različitim vidovima, finansijski pomaže crkve i verske zajednice, omogućava, u određenoj meri, aktivnosti crkava i verskih zajednica u državnim institucijama, reguliše i pomaže izgradnju bogomolja, prihvata i tretira religiju u javnoj sferi i vodi dijalog sa crkvama i verskim zajednicama. Takav razvoj je sasvim razumljiv jer je religija deo javne sfere, a crkve i verske zajednice su na kraju krajeva od ovog sveta i deluju u ovom svetu. Na konvergenciju različitih modela odnosa između države i crkava i verskih zajednica u Evropi utiču poimanje uloge države kao jemstvenika ljudskih prava koja je samim tim i dužna da obezbedi uslove za njihovo ostvarivanje u javnoj sferi, jednakost i zabrana diskriminacije, i načelno, nadnacionalne integracije. EU, kao najznačajniji vid nadnacionalne integracije zemalja Evrope, nema nadležnosti da reguliše odnose između države i crkava i verskih zajednica i stoga, kao što je Lisabonskim ugovorom i predviđeno, poštuje pravni status crkava i verskih zajednica koje one imaju po pravu država članica. Među tim, izostanak izričitih nadležnosti za regulisanje odnosa sa crkvama i verskim zajednicama koji vodi poštovanju statusa crkava i verskih zajednica po pravu država članica, sa jedne, i jednaki tretman, odnosno zabrana diskriminacije po osnovu religije koja tangira mnoge nadležnosti EU, sa druge strane, neminovno su rezultirali neophodnošću dijaloga EU sa crkvama i verskim zajednicama. U tom smislu može da se istakne da je kao posledica proširenja nadležnosti EU usvojena ugovorna odredba prema kojoj će EU, prepoznajući identitet i specifičan doprinos crkava, održavati otvoreni, transparentni i redovni dijalog sa njima, a što pravo EU stavlja u perspektivu zajedničku većini država članica koja se može označiti kao laičnost priznanja. Za očekivati je da će proširivanje dijaloga dovesti i do saradnje i razvoja modela odnosa između EU/država članica i crkava i verskih zajednica koji će biti zasnovan na odvojenosti, ali i saradnji i državnoj pomoći.

LITERATURA:

1. Avramović S, Crkva i država u savremenom pravu, Prilozi nastanku državno-crkvenog prava u Srbiji, Beograd, 2007.
2. Barnstedt E. L, Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, Germany, in Legal Aspects of Religious Freedom, International Conference Legal Aspects of Religious Freedom, Ljubljana, 2008.
3. Basdevant Gaudemet V, State and Church in France, in G. Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.
4. Bloß L, European Law of Religion – organizational and institutional analysis of national systems and their implications for the future European Integration Process, Jean Monnet Working Paper 13/03.
5. Bowen J. R, Why the French Don't Like Headscarves, 2007.
6. Campenhausen A. F, Der heutige Verfassungsstaat und die Religion, in Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, I Band, 1994.
7. Dimitrijević V, Paunović M, Ljudska prava, Beograd, 1997.
8. Doe N, Towards a "Common Law" on Religion in European Union, Religion, State & Society vol.37, 1/2 2009.
9. Eberle E. J, German Religious Freedoms: The Movement Towards Protection of Minorities, Annual of German & European Law vol.II/III, 2006.
10. Ercolessi G, Hägg I, A Note on Recent Developments in France, in F. Beaufort, I. Hägg, P. Schie (eds.), Separation of Church and State in Europe, 2008.
11. Fereiro J, State-Religion Relations in Spain: Legal and Constitutional Framework in Legal Aspects of Religious Freedom, International Conference Legal Aspects of Religious Freedom, Ljubljana, 2008.
12. France M. A., the Veil and Religious Freedom, Religion, State and Society, Vol. 37/4, 2009.
13. G. Robbers, Legal Aspects of Religious Freedom, Opening Lecture, International Conference Legal Aspects of Religious Freedom, Ljubljana, 2008.
14. G. R. Robbers, State and Church in the European Union, in G. Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.
15. G. Robbers, State and Church in Germany, in G. Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.
16. G. Robbers, Europarecht und Kirchenrecht, Handbuch des Staatskirchenrechts der Bundesrepublik Deutschland, 1994.
17. Heinig H. M, Law on Churches and Religion in the European Legal Area – Through German Glasses, German Law Journal, Vol. 08 No. 06/2007.
18. Ibán I. C, State and Church in Spain in G. Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.
19. Jovanović S, Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1995.
20. Murdok Dž, Sloboda misli, savesti i veroispovesti, Vodič za primenu člana 9 Evropske konvencije o ljudskim pravima, Beograd, 2008.
21. Nikolić P, Ustavno pravo, Beograd, 1994.
22. Oliva J. G, Religious Freedom in Transition: Spain, Religion, State and Society, Vol. 36/3, 2008.
23. Papastathis C, State and Church in Greece, in G. Robbers (ed.), State and Church in the European Union, 2005.
24. Stojanović D, Ustavno pravo knj. 1. Niš 2003.
25. Špehar H, Lisabonski ugovor i odnosi Evropske unije prema religijskim zajednicama, Izazovi evropskih integracija, 8/2010.
26. Willaime J.R, European Integration, Laïcité and Religion, Religion, State & Society vol. 37, 2009.

Abstract: In European countries there is no uniform model of relations between state and churches and religious communities. Different models of relationships between state and churches and religious communities are: separation between state and churches and religious communities, cooperation between state and churches and religious communities and form of a State Church or predominant religion model. Although there are different models of those relationships, and despite the fact that different systems of relations between the state and churches and religious communities are deeply rooted in historical heritage, they are by no means static. After analysis of individual systems, it can be concluded that, despite differences between individual systems, there seems to be a measure of convergence. Regardless of which model the relationship in question, state, in different ways, financially supports churches and religious communities, allows, to some extent, the activities of churches and religious communities in the state institutions, regulates and helps to build worship places, accepts and treats religion in the public sphere and maintains dialogue with churches and religious communities. Such a development is quite understandable because religion is part of the public sphere, and churches and religious communities are, after all, of this world and act in this world. The convergence of different models of relations between state and churches and religious communities in Europe is supported by understanding of the role of the state as a guarantor of human rights which is therefore obliged to ensure conditions for their achievement in the public sphere, equality and the prohibition of discrimination, and, in principle, supranational integrations. The EU respects legal status of churches and religious communities under the member states law and shall maintain an open, transparent and regular dialogue with churches and organizations whose identity recognizing under the national law. It can be expected that the results of the strengthening of the dialogue and cooperation between the EU/ member states and churches and religious communities will be the development of model of separation between church and state, which will be combined with co-operation and state aid.

Key words: Keywords: state, church, religious communities, the relationship between church and state, constitution
